

Mały posążek Chronosa z zegarem („La pendule représentant le temps qui soutient le globe par Monaldi”) Stanisław August wymienił w lutym 1797 r. między przedmiotami, które kazał sobie przesłać do Petersburga (do czego ostatecznie nie doszło, rzeźba do dziś znajduje się w pałacu w Łazienkach)⁷⁴.

Monaldi jako artysta nadworny pozostający w służbie Stanisława Augusta realizował przede wszystkim zamówienia królewskie, ale kilkakrotnie za zgodą króla pracował też dla innych zleceniodawców. Takimi dziełami wykonanymi poza kręgiem królewskiego mecenatu były dwa pomniki nagrobne – ukończony w 1780 r. nagrobek prymasa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego (zmarłego w 1784 r.) w kościele parafialnym św. Jakuba w Skierniewicach⁷⁵ i wykonywany w 1784 r. pomnik Andrzeja Stanisława Kostki Młodziejowskiego (zmarłego w 1780 r.), kanclerza wielkiego koronnego, biskupa poznańskiego i warszawskiego, przeznaczony do kolegiaty św. Jana w Warszawie, a ustawiony ostatecznie w kościele w Słubicach koło Gostynina⁷⁶. Pomnik Ostrowskiego, sygnowany: JACOBUS MONALDI/ROMANUS INVEN. ET/FECIT A° MDCCLXXX, został zamówiony przez samego prymasa i być może to jego model stał w pracowni Monaldiego w 1778 r. (il. 6)⁷⁷. Ma on formę obelisku, przy którym stojąca w kontrapoście uskrzydłona marmurowa personifikacja Sławy (il. 7) (dawniej ze złożoną trąbą w uniesionej ręce) prezentuje wykonany ze złożonego brązu medalion w laurowej ramie z popiersiowym portretem zmarłego, ustawiony na urnie z napisem „Resurgam” (il. 8); przy urnie siedzi zapłakane putto (dawniej trzymające pochodnię), a w zwieńczeniu umieszczono mitrę książęcą, emblematy władzy prymasowskiej i kartusz z herbem Grzymała.

Wykonywany niedługo po nim nagrobek Młodziejowskiego został zamówiony przez warszawską kapitułę. W sierpniu 1784 r. Bacciarelli powiadał króla, że Monaldi przed ukończeniem tego pomnika nie będzie mógł wykonywać innych prac⁷⁸; w tym samym roku artysta wyznaczył plenipotentą do prowadzenia spraw z prałatem kolegiaty warszawskiej Andrzejem Reptowskim⁷⁹. Nie wiadomo, czy nagrobek został przez Monaldiego ukończony, w każdym razie z niewyjaśnionych powodów nie ustawiono go w warszawskiej kolegiacie, do której był przeznaczony i gdzie biskup został pochowany. Przez kilkanaście lat pozostawał w niezmontowanych częściach do dyspozycji kapituły i dopiero po 1796 r. kupił go spowinowacony ze zmarłym biskupem Józef Andrzej Mikorski, podkomorzy gostyński, i ustawił w kościele w Słubicach, w swoich dobrach. W stojącym tam nagrobku dziełem Monaldiego jest z pewnością rzeźba figuralna, wykuta w marmurze białym: nadnaturalnej wielkości posąg kobiety w antykizowanej szacie (il. 9), medalion z popiersiowym portretem zmarłego (il. 10) i figurka płaczącego putta z siedzącym obok orłem, a może także partie odlane w brązie – kartusz z herbem Korab i insygniami biskupimi oraz rama medalionu. Obudowa pomnika i sarkofag, wykonane z krajowego „marmuru” czarnego, pochodzą najpewniej z czasu ustawiania

⁷⁴ Archiwum Polskiej Akademii Nauk [dalej cyt.: Arch. PAN], III-2: Zespół Z. Batowskiego, teka q-1, wypisy z rękopisów Biblioteki Krasińskich, s. 17, nota króla z 10 lutego 1797 r. (Note des tableaux que Je veux garder qui doivent être encaissés). Też: W. Tatarzkiewicz, *Pięć studiów o Łazienkach Stanisława Augusta*, Lwów-Warszawa 1925, s. 119; T. Mańkowski, *Galerja Stanisława Augusta*, Lwów 1932, s. 188; Tatarzkiewicz, *Łazienki...*, s. 132. O wysłaniu do Grodna małego Chronosa król pisał do Bacciarelliego też wcześniej, 18 grudnia 1795 r. – por.: *idem*, *Pięć studiów...*, s. 164.

⁷⁵ O nagrobku por.: F. Bacciarelli, *op. cit.*, s. 169; Sobieszczański, *Wiadomości...*, s. 219; ThB, t. 25, s. 55; Kaczmarzyk, *Rzeźby nagrobkowe...*, s. 78–80; *Katalog zabytków sztuki w Polsce* [dalej cyt.: KZSP], t. 2, *Województwo łódzkie*, pod red. J.Z. Łozińskiego, Warszawa 1954, s. 348; S. Lorentz, *Skierniewice w okresie klasycyzmu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 6, 1961, z. 1, s. 12, 14 oraz *idem*, *Efraim Szreger...*, s. 97, 214–217 (autor pisze, że nagrobek został wykonany według projektu Efraima Szregera – czemu wydaje się przeczyć zwrot w sygnaturze „invenit et fecit” odnoszący się do Monaldiego; zauważa też, że podobną koncepcję pomnika w barokowej jeszcze wersji przedstawia wzniesiony również według projektu Szregera pomnik prymasa Komorowskiego w kolegiacie w Łowiczu). Nagrobek prymasa Ostrowskiego był naśladowany przez twórcę wykonanego około 1790 r. pomnika protegowanego i przyjaciela prymasa Ostrowskiego, Kazimierza Lipskiego, w Choczu w Wielkopolsce (Z. Ostrowska-Kęmbłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, Poznań 1969, s. 193). O pomniku Ostrowskiego też: Badach, *op. cit.*, s. 115.

⁷⁶ O nagrobku: Kaczmarzyk, *Rzeźby nagrobkowe...*, s. 73–78; też wzmianki w: ThB, t. 25, s. 55; KZSP, t. 10, *Województwo warszawskie*, pod red. I. Galickiej i H. Sygietyńskiej, z. 3, *Powiat gostyński*, Warszawa 1975, s. XII–XIII, 32; Badach, *op. cit.*, s. 114–115.

⁷⁷ Ten być może nagrobek wymienia Bernoulli, *op. cit.*, s. 444: „[Zamek Królewski, 12 października 1778 r.] Najładniejszą pracą rzeźbiarską, jaką widziałem w pracowni pana Monaldiego, był piękny model grobowca zmarłego ostatnio księcia prymasa Potockiego [...]”, myśląc Ostrowskiego z Potockim, i nie wiedząc, że zamówił on sobie pomnik za życia.

⁷⁸ AGAD, Zbiór Popielów, nr 368: *Actes sur les bâtimens et jardins 1783–1787*, t. 3, k. 22 (Ordre laissé à M: Bacciarelli le 26. Août 1784).

⁷⁹ H. Łopaciński, *Kilka szczegółów o Mateuszu Tokarskim. Przyczynki do dziejów malarstwa polskiego za Stanisława Augusta*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 7, 1902, szp. CCLXVI, przyp. 9.

10. Giacomo Monaldi, *Medalion z portretem Andrzeja Stanisława Kostki Młodziejowskiego* (fragment nagrobka), marmur biały, rama brąz, 1784 r. Kościół Wniebowzięcia NMP w Słubicach koło Gostynina. Fot. E. Kozłowska, neg. Instytut Sztuki PAN

go w kościele. W kompozycji pomnika Młodziejowskiego Monaldi wyraźnie nawiązywał do schematu nagrobka prymasa Ostrowskiego, stosując podobne elementy w analogicznej dyspozycji, natomiast układ i sposób opracowania rzeźby figuralnej wykazuje, jak zauważono, bezpośrednią zależność od rzymskich wzorów⁸⁰.

Kiedy w latach 1786–1788 r. wykonywano nową fasadę warszawskiego kościoła św. Anny (Bernardynów), król polecił swoim rzeźbiarzom odkuć kamienne posągi czterech ewangelistów ustawione w jej niszach (według tradycji twarz św. Jana była wizerunkiem Stanisława Augusta, obecnie zniekształconym w wyniku prac konserwatorskich) oraz inne rzeźby zdobiące frontową elewację świątyni⁸¹. Autorstwo tych figur, których analizę uniemożliwia stan zachowania dalece odbiegający od pierwotnego, nie zostało dotychczas przekonywająco ustalone – większość badaczy uważa je za dzieło Monaldiego⁸², choć bywają też przypisywane Pinckowi⁸³, a niekiedy dopuszczana jest współpraca obu tych artystów⁸⁴.

⁸⁰ Badach, *op. cit.*, s. 114–115 (zdaniem autora posąg kobiety jest odbiciem figury Pokory, dzieła ojca Giacomo, Carla Monaldiego, z ok. 1727 r. w kościele Santa Maria Maddalena w Rzymie).

⁸¹ „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, 1821, nr 111 (13 VII), s. 1391; „Gazeta Warszawska”, 1821, nr 111 (13 VII), s. 1605.

⁸² Ciampi, *Notizie...*, s. 91; idem, *Bibliografia...*, s. 252; Sobieszczański, *Wiadomości...*, s. 268; F.M.S. [F.M. Sobieszczański], *Kościół pobernardyński w Warszawie*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1865, półr. I, s. 12; F. Fryze, I. Chodorowicz, *Przewodnik po Warszawie i jej okolicach na rok 1873/4 z mapą miasta...*, Warszawa [1873], s. 10; H. Ehrenberg, *Geschichte der Kunst im Gebiete der Provinz Posen*, Berlin 1893, s. 154; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, Warszawa 1893, s. 42; ThB, t. 25, s. 55; Danysz-Fleszarowa, *Kołodziejczyk*, *op. cit.*, s. 159; W.F. Murawiec, *Bernardyni warszawscy. Dzieje klasztoru św. Anny w Warszawie 1454–1864*, Kraków 1973, s. 49; Kaczmarzyk-Byrszewska, *op. cit.*, s. 234, 235.

⁸³ F.M. Sobieszczański, *Przewodnik po Warszawie z planem miasta*, Warszawa [1857], s. 12.

⁸⁴ T.S. Jaroszewski, *Ze studiów nad klasycystyczną przebudową kościoła i klasztoru Bernardynów w Warszawie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 3, 1958, z. 2, s. 181; D. Kaczmarzyk, *Kościół Św. Anny*, Warszawa 1984, s. 230–233; Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 274.

Od końca lat 80. XVIII w. Monaldi zaangażowany był w prace prowadzone w letniej rezydencji króla w Łazienkach. Dekorowano tam wówczas wnętrze królewskiego teatru w Starej Pomarańczarni, umieszczając przy ścianach widowni między pilastrami osiem naturalnej wielkości posągów kobiet w antykizowanych szatach trzymających świeczniki, wykonanych w stiuku. Modele tych figur robił w glinie w 1787 r. na zlecenie króla Le Brun (razem z modelami dwóch grup rzeźbiarskich do dekoracji tejże sali, o których nie wiadomo czy zostały zrealizowane) i w tym samym roku posągi zaczął wykonywać Monaldi przy pomocy Le Bruna⁸⁵. W następnym roku do pomocy Monaldiemu włączono Staggię, co potwierdzają kwity wypłat z sierpnia 1788 r.⁸⁶, i ustawiono posągi w teatrze, gdzie stoją do dziś.

W 1791 r. Monaldi wykonywał w stiuku dwa kominki w „nowej sali” pałacu w Łazienkach⁸⁷. Wspominając o nich król w liście do Mateusza Tokarskiego z 6 lipca 1791 r. wydał dyspozycję wyrzeźbienia przez Monaldiego popiersia „nieboszczki Gutakowskiej”, co dotyczyło zapewne zmarłej w 1790 r. Teresy z Sobolewskich Gutakowskiej (spowinowaczonej z Elżbietą Grabowską, morganatyczną żoną króla)⁸⁸. O rzeźbie tej nie mamy ponadto żadnych informacji – nie wiadomo, czy została wykonana.

Działalność artystyczna Monaldiego w pierwszej połowie lat 90. XVIII w. koncentrowała się na dekoracji Rotundy w Pałacu Na Wodzie w Łazienkach. Ustawiono tam wówczas cztery posągi królów Polski, odkute w białym marmurze według rysunkowych szkiców i modeli Le Bruna. Wykonano je w oparciu o ustalenia ikonograficzne opracowane w latach 60. tego stulecia dla niezrealizowanych posągów monarchów mających zdobić salę Senatu na Zamku Królewskim⁸⁹. Monaldi w 1793 r. wyrzeźbił stojącą w Rotundzie statwę Kazimierza Wielkiego⁹⁰ (il. 11) (pozostałe figury – Zygmunta Starego, Stefana Batorego i Jana III Sobieskiego wykonali Le Brun, Pinck i Staggi). Sprawa odkuwania przez artystę tego posągu przewijała się często w korespondencji króla z Bacciarellem. W dyspozycji działań planowanych na 1793 r. Stanisław August polecił, aby Monaldi rozpoczął pracę przy odkuwaniu posągów monarchów według szkiców Le Bruna⁹¹; w kwietniu

⁸⁵ AGAD, Zbiór Popielów, nr 368, k. 121–121v. (Notte relative aux travaux dans les Ateliers des sculpteurs dans le courant de 1787, raport z 1 lutego 1787 r.); na dokument ten zwrócił uwagę Tatar kiewicz, *Rządy...*, s. 56, podkreślając, że Le Brun dawał modele do figur, a Monaldi był wykonawcą jego pomysłów. Por. też: AGAD, Zbiór Popielów, nr 368, k. 130v. list Józefa Duhamela do króla z 2 kwietnia 1787 r. (cytowany też przez A. Ryszkiewicza w recenzji z pracy B. Król-Kaczorowskiej, *Łazienkowski teatr w Pomarańczarni*, Warszawa 1961 w: „Pamiętnik Teatralny”, 11, 1962, nr 3–4, s. 554). Ryszkiewicz zwraca tu też uwagę na list Duhamela z 1 czerwca 1787 r., w którym krytykuje on te rzeźby, pisząc, że lepiej byłoby gdyby wykonano je z drewna i pomalowano na biało, nadając im wygląd marmuru (AGAD, Zbiór Popielów, nr 368, k. 141–141v.).

⁸⁶ AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/448, plik „Dépenses diverses 1788”, k. 134; też: AGAD, Zbiór Popielów, rkps 389, s. 220, 224 (Rapport des Batisses. Orangerie, Théâtre etc., 1788 r.), 225 (Etat général de la dépense des Batisses pour le mois d’Août 1788). O rzeźbach w teatrze w Starej Pomarańczarni por.: Tatar kiewicz, *Pięć studiów...*, s. 90; Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, s. 67 i 74 (autor identyfikuje Staggię z Giovachinem); Tatar kiewicz, *Łazienki...*, s. 128; Król-Kaczorowska, *op. cit.*, s. 35, 38, 52, 58, 59, 95 (autorka za wykonawcę dekoracji wnętrza teatru uważa Pietra Staggię, współpracującego z Monaldim), s. 78, 81 (autorka cytuje archiwalia ze Zbioru Popielów, rkps 389, s. 220 i 225). Kwiatkowski, *Łazienki...*, s. 175 i Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 268 łączą posągi w teatrze z Pietro Staggiem; Kwiatkowski, *Stanisław August...*, s. 209 uważa je za dzieło Giovachina Staggię. O posągach też wzmianka z początku lat 90. XVIII w. w: Fortia de Piles, Boiseclin de Kerdu, *op. cit.*, s. 685. Autorem posągów był najpewniej Francesco Maria Staggi – kwestia ta zostanie szerzej omówiona w dalszej części pracy.

⁸⁷ Za te prace otrzymał w lipcu 1791 r. 6 dukatów (czerwonych złotych) i 4 zł, a ponadto 25 zł i 7,5 gr za materiał i prace przygotowawcze – AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/463, k. 210, 211 (plik „Dépenses divers”).

⁸⁸ Łopaciński, *Kilka szczegółów...*, szp. CCLXIV–CCLXVI; powtarza to: Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, 1948, s. 68. O popiersiu Gutakowskiej też: ThB, t. 25, s. 55. Rzeźby tej dotyczy ustęp w liście króla do Bacciarellego: „Pani generałowa Grabowska chciała mieć popiersie śp. pani Gutakowskiej; obiecałem, że jej dostarczę kawał marmuru [...]” (M. Radziwiłł, *Arkadiana. Z papierów ostatniej wojewodziny wileńskiej Heleny z Przeddzieckich ks. Radziwiłłowej [Przyczynę do historii obyczajów i życia towarzyskiego w Polsce]*, „Przegląd Polski”, t. 79, 1886, s. 336).

⁸⁹ Batowski, *Rzeźby...*, s. 28; Rottermund, *op. cit.*, s. 93–95.

⁹⁰ Posąg Kazimierza Wielkiego, wysokości 72 cali (ok. 183 cm), wyceniony na 1000 dukatów, został wymieniony w 1795 r. jako dzieło Monaldiego w katalogu królewskiego zbioru rzeźb (AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 220, s. 9); też: AGAD, Intendent Łazienek Królewskich, nr 89, s. 18; nr 90, s. 18 (inwentarz Łazienek z 1832 r.). Też: F. Bacciarelli, *op. cit.*, s. 170 (omyłkowo jako posąg Jana Kazimierza); Sobieszczański, *Wiadomości...*, s. 268; *Słownik geograficzny...*, t. 5, Warszawa 1884, s. 620; „Biesiada Literacka”, 1913, nr 17 (26 IV), s. 334; Tatar kiewicz, *Rządy...*, s. 57; L. Niemojewski, *Łazienki Królewskie oraz znajdujące się w nich dzieła sztuki*, Warszawa 1922, s. 48; *Przeddziecki, op. cit.*, s. 273; S. Dunin-Karwicki, *Pałac Łazienkowski w Warszawie*, Lwów–Warszawa 1930, s. 60; ThB, t. 25, s. 55; Danysz-Fleszarowa, *Kołodziejczyk, op. cit.*, s. 233; Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, s. 67; Tatar kiewicz, *Łazienki...*, s. 48; Kaczmarzyk, *Rzeźba polska...*, s. 43, poz. 96; Kwiatkowski, *Stanisław August...*, s. 203; Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 270.

⁹¹ BN, rkps 3291/2: Korespondencja Marcella Bacciarellego z królem Stanisławem Augustem z lat 1796–1798, k. 308v., to samo: rkps 3292, k. 176v. (Travaux à faire à Łazienki dans le cours de l’Année 1793); na dokument ten powołuje się Tatar kiewicz, *Rządy...*, s. 56.

11. Giacomo Monaldi, *Kazimierz Wielki*, marmur biały, 1793 r.
Pałac Na Wodzie w Łazienkach Królewskich w Warszawie.
Fot. J. Kłos, neg. Instytut Sztuki PAN

12. Giacomo Monaldi, *Titus*, marmur biały, 1795 r. Pałac Na Wodzie w Łazienkach Królewskich w Warszawie.
Fot. Zakład Fot. W. Kaczkowskiego, neg. Instytut Sztuki PAN

artysta przygotował marmur na statwę Kazimierza Wielkiego⁹², w początkach lipca król pytał, czy Le Brun i Monaldi odkuwają już w marmurze figury Kazimierza Wielkiego i Zygmunta I⁹³, na co otrzymał odpowiedź, że przepiłowali blok marmuru, aby rozpocząć pracę⁹⁴, a 12 sierpnia Bacciarelli informował króla, że Monaldi obrabia marmur na posąg Kazimierza Wielkiego⁹⁵.

Nad drzwiami Rotundy umieszczono marmurowe biusty trzech cesarzy rzymskich, z których Monaldi wykonał w 1795 r. popiersie Tytusa (il. 12) (biust Trajana był dziełem Le Bruna, a autor popiersia Marka Aureliusza nie jest znany). Bacciarelli informował króla, że artysta skończy tę rzeźbę w połowie marca⁹⁶. Monarcha polecił umieścić biust Tytusa w Rotundzie razem z określającą go inskrypcją, pomijając (planowany być może wcześniej) napis odnoszący się do Wespazjana („Le mot Titus doit être placé seul sur le piedouche, sans y ajouter celui de Vespasien”)⁹⁷. Ponieważ wykonane przez Monaldiego popiersie, określane w korespondencji króla z Bacciarellim i w inskrypcji na bazie rzeźby jako biust Tytusa, jest w rzeczywistości wizerunkiem Wespazjana, którego prototypem było przedstawienie z kolekcji Albani w Muzeum Kapitołińskim w Rzymie⁹⁸, wzmianka w liście króla świadczy o świadomym i celowym dokonaniu owej mistyfikacji, której powody nie są znane. Przy okazji projektów rozmieszczania w dawnej sali Audiencjonalnej Zamku Królewskiego biustów imperatorów rzymskich król w początkach stycznia 1796 r. pisał do Bacciarellego: „Dans la liste du remplacement des quatre bustes Je trouve Commode: otez le de là, car c’etoit un Tyran abominable. Mettez a sa place [...]”⁹⁹, można więc przypuścić, że zamianą wizerunków cesarzy w łazienkowskiej Rotundzie kierowały podobne względy. Król proponował też, by Monaldi wraz ze Stagгим ukończyli statwę Stefana Batorego, odkuwaną przez Le Bruna, który wyjechał do Petersburga¹⁰⁰, ale figurę tę ostatecznie dokończyli Staggi z Pinckiem. Król życzył sobie, aby biust Tytusa ukończono nie później niż posąg Batorego i dopytywał się w listach o obie rzeźby, więc Bacciarelli ponaglał Monaldiego¹⁰¹. W początkach marca pisał do króla, że artysta kontynuuje pracę, a 24 marca informował, że ukończy ją za kilka dni¹⁰². 8 kwietnia 1795 r. statua Stefana Batorego i biust Tytusa zostały ustawione w wyznaczonych miejscach¹⁰³, i w tym też miesiącu Bacciarelli mógł powiadomić króla, że w łazienkowskiej Rotundzie „les statues et les bustes en général sont placés et les noms sont aussi gravés sur les plinthes”¹⁰⁴.

⁹² AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 5v–6 (Rapport des Batisses le 17. Avril 1793. Łazienki).

⁹³ BN, rkps 3291/1, k. 74v.; na dokument ten zwraca uwagę Tatarzkiewicz, *Rzeczy...*, s. 57.

⁹⁴ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 29, list Bacciarellego do króla z 26 lipca 1793 r.

⁹⁵ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 39.

⁹⁶ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 37v., list Bacciarellego do króla z 9 lutego 1795 r.

⁹⁷ BN, rkps 3291/1, k. 111–111v., list króla do Bacciarellego z Grodna 14 lutego 1795 r. Na list ten powołuje się Tatarzkiewicz, *Rzeczy...*, s. 58, datując go mylnie na 1794 r. (powtarza to Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, s. 67, przypuszczając, że biust Tytusa mógł być kopią głowy cesarza znajdującej się w królewskim zbiorze), wzmiankuje go też: Tatarzkiewicz, *Pięć studiów...*, s. 112; i d e m, *Łazienki...*, s. 128.

⁹⁸ G. Godziejewska, *Zbiory starożytnicze Stanisława Augusta Poniatowskiego jako przejaw mitośnictwa antyku w Polsce w drugiej połowie XVIII w.*, [w:] *Studia Antiqua. Z dziejów mitośnictwa antyku w Polsce*, pod red. A. Sadurskiej, Warszawa 1991, s. 140–141, poz. 60 (autorka przypuszcza, że Monaldi przy wykonywaniu tego biustu posługiwał się odlewem lub ryciną). O popiersiu Tytusa też: Kaczmarzyk, *Rzeźba polska...*, s. 43, poz. 97; Kwiatkowski, *Stanisław August...*, s. 203; Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 270.

⁹⁹ BN, rkps 3291/1, k. 109, list króla do Bacciarellego z 3 stycznia 1796 r. W grudniu 1795 r. z dawnej sali Audiencjonalnej usunięto stojące tam popiersia Jana III Sobieskiego, Katarzyny II, Henryka IV i królowej Elżbiety, ustawiając na ich miejscu biusty imperatorów rzymskich: Cezara, Galby, Commodusa i Tytusa, a w styczniu 1796 r. zamieniono popiersia trzech ostatnich na Hadriana, Augusta i Marka Aureliusza (por.: Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, s. 33, przyp. 1).

¹⁰⁰ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 127–12v. (list króla do Bacciarellego z Grodna 14 lutego 1795 r.), k. 129–129v. (list króla do Bacciarellego z 16 lutego 1795 r.). To samo (z drobnymi różnicami): BN, rkps 3291/1, k. 111–111v., 116.

¹⁰¹ BN, rkps 3291/1, k. 120, list króla do Bacciarellego z Grodna 25 lutego 1795 r.; AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 137, list Bacciarellego do króla z 24 lutego 1795 r.; BN, rkps 3291/1, k. 122 (list króla do Bacciarellego z Grodna z 2 marca 1795 r.), k. 126 (list króla do Bacciarellego z 15 marca 1795 r.), k. 133 (list króla do Bacciarellego z 12 kwietnia 1795 r.). Król do jednego z listów dołączył notatkę z opisem łazienkowskiej Rotundy (AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 4, k. 46, list króla do Albertrandiego z Grodna 17 lutego 1795 r., też k. 68, list króla do Albertrandiego z 7 kwietnia 1795 r.).

¹⁰² AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 144, list Bacciarellego do króla z 4 marca 1795 r. (to samo: BN, rkps 3291/1, k. 118, 125, z drobnymi różnicami); AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 146, list Bacciarellego do króla z 24 marca 1795 r. (to samo, z drobnymi różnicami: BN, rkps 3291/1, k. 128).

¹⁰³ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 152v., list Bacciarellego do króla z 8 kwietnia 1795 r. Popiersie Tytusa wykonane przez Monaldiego, wysokości 23 cali (ok. 58,5 cm), wycenione na 50 dukatów, zostało wymienione w 1795 r. w katalogu królewskiego zbioru rzeźb (AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 220, s. 19).

¹⁰⁴ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 158, list Bacciarellego do króla z 21 kwietnia 1795 r. (to samo: BN, rkps 3291/1, k. 136).

13. Giacomo Monaldi, *Śpiąca kobieta* (fragment nagrobka Mikołaja Radziwiłła i Marii z Gawdzickich Radziwiłłowej), marmur biały, 1795 r. Kościół św. Zygmunta w Szydłowcu, neg. Instytut Sztuki PAN

Równocześnie z odkuwaniem biustu Tytusa Monaldi wykonywał na zamówienie carowej Katarzyny II popiersie feldmarszałka Aleksandra W. Suworowa, podczas jego pobytu w Warszawie. Bacciarelli pisał o tym do króla w lutym 1795 r., wspominając, że Monaldi prosił go o marmur na tę rzeźbę, ale on nie chciał go wydać bez wyraźnego polecenia monarchy¹⁰⁵. Stanisław August wyraził zgodę na wydanie artyście bloku marmuru i zadowolenie z otrzymania przez niego „ce petit avantage”¹⁰⁶. W początkach marca 1795 r. Bacciarelli pisał, że Monaldi skończył modelowanie popiersia Suworowa w glinie¹⁰⁷. Ten biust w terakocie nie zachował się, natomiast jego wersja odkuta w marmurze białym, sygnowana „G. Monaldi Rom. inv. et fecit anno 1795”, znajduje się obecnie w Ermitażu. Za jej wykonanie artyście wypłacono 11 listopada 1795 r. sumę 600 rubli srebrem, a ponadto 325 rubli kosztował przewóz rzeźby do Petersburga. Popiersie to, jak zauważono, wykazuje analogie z portretami Suworowa wykonanymi w tymże 1795 r. przez Charlesa Bechona, miniaturzystę działającego na dworze Stanisława Augusta¹⁰⁸.

W 1795 r. Monaldi, prócz omówionych dwóch popiersi, wykonywał też na zlecenie Marii z Gawdzickich Radziwiłłowej figurę do nagrobka jej męża, Mikołaja Radziwiłła, starosty radoszkowskiego. Radziwiłł zmarł 3 maja 1795 r., a we wrześniu do króla zwrócił się brat wdowy, Feliks Gawdzicki, prosząc w imieniu

¹⁰⁵ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 132–132v., list Bacciarellego do króla z 21 lutego 1795 r. (to samo: BN, rkps 3291/1, k. 115). Też: AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 100: Wykazy inwentarzy i katalogów masy spadkowej po Stanisławie Augustu..., 1785–1816, s. 373.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 40; BN, rkps 3291/1, k. 120, list króla do Bacciarellego z Grodna 25 lutego 1795 r. Też: Mańkowski, *Galerja...*, s. 122.

¹⁰⁷ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 144, list Bacciarellego do króla z 4 marca 1795 r. (to samo, z drobnymi różnicami: BN, rkps 3291/1, k. 118, 125).

¹⁰⁸ A.M. Amśinska, A.V. Pomarnackij, *Nieizvestnye izobrażenja A.V. Suworova raboty chudożnika J. Norblina*, „Sobščenia Instituta Istorii Iskusstv AN SSR” (Moskwa), 1960, nr 13–14, s. 145, 147; A.V. Pomarnackij, *Portrety A. V. Suworova. Očerki ikonografii*, Leningrad 1963, s. 42–48; J.M. Michałowski, *Warszawskie portrety Suworowa w nowym opracowaniu jego ikonografii* [recenzja z: A.V. Pomarnackij, *Portrety A.V. Suworova...*], „BHS”, 30, 1968, nr 4, s. 491, 493–495. O Charlesie Bechonie por.: SAP, t. 1, Wrocław 1971, s. 111–114 (J.M. Michałowski); o niezachowanym biuście Suworowa w terakocie też: ThB, t. 25, s. 55.

siostry o blok marmuru z królewskiego magazynu do wykorzystania w mauzoleum. Król pytał Bacciarellego o wymiary wskazanego bloku i jego ewentualną cenę, gdyby doszło do sprzedaży¹⁰⁹. Kwestia ta przewijała się kilkakrotnie w ich korespondencji¹¹⁰. W październiku Radziwiłłowa zapłaciła za marmur 100 dukatów, a w początkach listopada Bacciarelli informował króla, że Monaldi modeluje dla niej figurę do mauzoleum¹¹¹. Posąg ten (o wymiarach 78 x 169 x 50), wykuty białym marmurze carrara, sygnowany na płycie z lewej strony: MONALDI. ROM/INV. ET SCUL./ ANNO 179[5], przedstawia leżącą kobietę opartą o urnę, w układzie odwzorowującym figurę *Śpiącej Ariadny* w zbiorach watykańskich (il. 13). Przez ponad dziesięć lat posąg pozostawał niewykorzystany, jako część projektowanego, a z niewiadomych powodów niezrealizowanego mauzoleum (podobnie jak wykonany wcześniej przez Monaldiego nagrobek Młodziejowskiego). Dopiero po śmierci Marii Radziwiłłowej (13 grudnia 1806) jej brat Feliks Gawdzicki, proboszcz kościoła parafialnego św. Zygmunta w Szydłowcu, wznosił tam w 1807 r. pomnik w czarnego „marmuru” dębnickiego w formie klasycystycznego portyku z napisem w tympanonie: ŻONA NAYLEPSZEMU MEŻOWI/I BRAT NAYLEPSZEY SIOSTRZE, w którym umieszczono wykonaną przez Monaldiego figurę¹¹².

Król Stanisław August po abdykacji 25 listopada 1795 r. chciał wyjechać na stałe do Rzymu. Otrzymał od carycy Katarzyny II obietnicę zgody na ten wyjazd, ale możliwość jej spełnienia przekreśliło m.in. wkroczenie do Włoch wojsk francuskich i dopiero po śmierci imperatorowej (17 listopada 1796 r.) zarysowała się nadzieja na realizację królewskich zamierzeń. Stanisław August planował swój tam pobyt, studiując opisy rzymskich pałaców (np. Palazzo Salviati, Palazzo Ruspoli, Palazzo Corsini) w poszukiwaniu odpowiedniej siedziby i pogłębiając znajomość włoskiej sztuki, o czym świadczy ożywiona korespondencja dotycząca tych kwestii, prowadzona przezeń z Bacciarellim i włoskimi agentami artystycznymi¹¹³. Przed wyjazdem król pragnął wystawić nagrobek swemu ojcu, Stanisławowi Poniatowskiemu, kasztelanowi krakowskiemu. W grudniu 1796 r. korespondował w tej sprawie z Bacciarellim, zlecając mu wykonanie dwóch szkiców tego pomnika (określanego jako „mauzoleum”) – jednego prostego, w formie czworobocznego bloku marmuru ozdobionego delikatnym ornamentem, przeznaczonego do wprawienia w mur, i drugiego bardziej rozbudowanego, w którym zostałyby wykorzystane figury przeznaczone do nagrobka Andrzeja Młodziejowskiego, wykonane na zlecenie kanonika Reptowskiego (chodziło o niezmontowane do tej pory fragmenty pomnika dłuta Monaldiego, których kapituła widocznie chciała się wówczas pozbyć). Prosił też Bacciarellego o kosztorys obu tych projektów¹¹⁴. Bacciarelli w liście z 14 grudnia 1796 r. opisywał szkic skromnego mauzoleum, którego koszt wyniósłby około 160 dukatów, gdzie znalazłyby się „le groupe d'enfants [et] médaillon avec les assesoirs [accessoires] de marbre blanc”. Na jego wykonawców proponował Monaldiego i Pincka, a jeżeli temu ostatniemu nie pozwoliliby na to stan zdrowia, Monaldiemu pomógłby

¹⁰⁹ BN, rkps 3291/1, k. 219, list króla do Bacciarellego z Grodna z 15 września 1795 r.

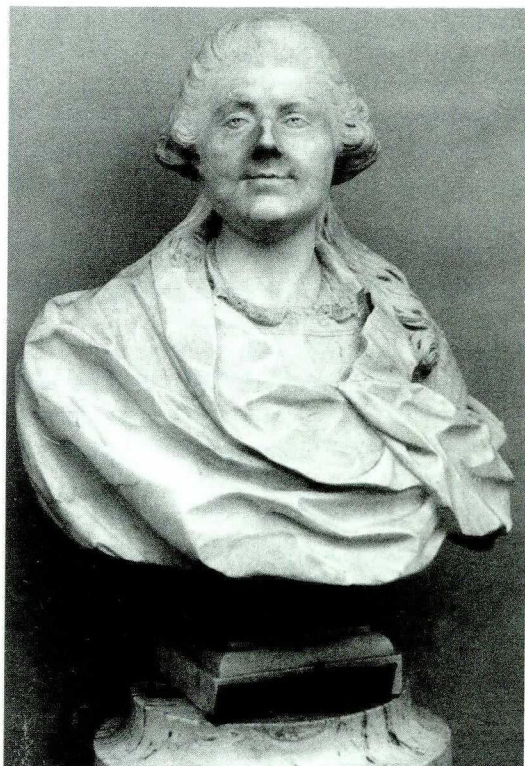
¹¹⁰ AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 100, s. 40, dyspozycje króla z 15 i 27 września oraz 16 października 1795 r.; AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 252 (list króla do Bacciarellego z 15 września 1795 r.), k. 261 (list króla do Bacciarellego z 27 września 1795 r.), k. 263 (list Bacciarellego do króla z 23 września 1795 r.), k. 271 (list króla do Bacciarellego z 16 października 1795 r.), k. 272 (list Bacciarellego do króla z października 1795 r.); BN, rkps 3291/1, k. 220 (list Bacciarellego do króla z 8 października 1795 r.), k. 225 (list króla do Bacciarellego z Grodna 27 września 1795 r.), k. 235 (list króla do Bacciarellego z 16 października 1795 r.), k. 237 (list Bacciarellego do króla z 24 października 1795 r.). Też: AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 100, s. 372.

¹¹¹ BN, rkps 3291/1, k. 243v., list Bacciarellego do króla z 4 listopada 1795 r. (na który zwraca też uwagę Tatarakiewicz, *Rządy...*, s. 58).

¹¹² O nagrobku: J.U. Niemcewicz, *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż 1858, s. 5; *Słownik geograficzny...*, t. 12, Warszawa 1892, s. 101; J. Kieszkowski, *Z wycieczki do Radomia i Szydłowca odbytej w 1897 r.*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 6, 1897, s. 354; F.M.S. [F.M. Sobieszczański], *Kościół parafialny w Szydłowcu*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1862, półr. II, s. 224; J. Kołaczkowski, *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*, Kraków 1888, s. 640 (błędne informacje); ThB, t. 25, s. 55; Kaczmarszyk, *Rzeźby nagrobkowe...*, s. 80–82; KZSP, t. 3, *Województwo kieleckie*, pod red. J.Z. Łozińskiego i B. Wolffa, z. 10, *Powiat radomski*, Warszawa 1961, s. 45; D. Kaczmarszyk, *Posąg świętej Cecylii z Wyspy Topolowej*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, 32, 1988, s. 363.

¹¹³ Por.: AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5B, k. 4 (list Bacciarellego do króla z 24 grudnia 1795 r.), k. 32–35v. (list Bacciarellego do króla z 24 marca 1796 r.); BN, rkps 3291/2, k. 87–87v. (list króla do Bacciarellego z 21 sierpnia 1796), k. 182 (list Bacciarellego do króla z 4 stycznia 1797 r.), k. 187 (list króla do Bacciarellego z 26 grudnia 1796 r.), i inne.

¹¹⁴ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5B, k. 331–331v., list króla do Bacciarellego z 14 grudnia 1796 r.; też: A. Chyczewska, *Marcello Bacciarelli 1731–1818*, Warszawa 1973, s. 42.

14. Giacomo Monaldi, *Stanisław August*, marmur biały.
Zamek Królewski w Warszawie. Fot. M. Bronarski,
neg. Zamek Królewski w Warszawie

Staggi¹¹⁵. Pisał też, że wykona drugi projekt, „le croquis plus historié”, wykorzystujący figury sporządzone do mauzoleum kanclerza Młodziejowskiego, a tymczasem posyła królowi szkic znaleziony u Monaldiego (chodziło zapewne o projekt nagrobka Młodziejowskiego autorstwa naszego artysty). Dodał też, że „M. le Grand Ecuyer” (wielki koniuszy Michał Grabowski) ubiegał się u kanonika Reptowskiego, dysponującego niezmontowanymi częściami nagrobka Młodziejowskiego, o zakup figury marmurowej i innych fragmentów tego mauzoleum za ćwierć sumy, którą pierwotnie kosztowały¹¹⁶. Bacciarelli miał uzgodnić z Reptowskim cenę figury i putta¹¹⁷, pisał też, że starosta Ryx odłoży na nagrobek królewskiego ojca blok czerwonego marmuru sprowadzony przez prymasa Poniatowskiego z Anglii¹¹⁸. Mauzoleum Stanisława Poniatowskiego jednak ostatecznie pozostało jedynie w sferze projektów, nie doczekawszy się realizacji¹¹⁹.

Giacomo Monaldi podczas swojego trzydziestoletniego pobytu w Polsce wykonał z pewnością jeszcze wiele innych rzeźb. Niektóre z nich zostały ostatnio zidentyfikowane, wzbogacając znane *oeuvre* artysty – jak np. uznane za jego dzieło niesygnowane popiersie króla Stanisława Augusta wykute w marmurze bia-

¹¹⁵ BN, rkps 3291/2, k. 191 (list Bacciarellego do króla z 14 grudnia 1796 r.): „Croqui du Mausolée simple pour S. A. Monseigneur le Castellan de Cracovie Père de Sa Majesté et note à peu près [sic] de ce qui pourroit enter l’ouvrage le group [sic] d’enfants, médaillon avec les assesoirs [sic] de marbre blanc; cet ouvrage pourra être executai [sic] par Monaldi, et Bing, si la santé de ce dernier lui permettra de travailler, ou que Stagi aide Monaldi pour degrossir le dit Group en ce cas il faudra payer Stagi a peu près [sic] # 30”; też listy z 28 grudnia 1796 r. i 4 stycznia 1797 r. (k. 194, 210). O mauzoleum ojca króla pisali też, z powołaniem się na powyższe archiwalia: Tatar k i e w i c z, *Rządy...*, s. 58; Mań k o w s k i, *Rzeźby zbioru...*, s. 68, 75–77 (podając datę listu jako 27 grudnia 1796 r.); Ch y c z e w s k a, *Marcello Bacciarelli...*, s. 42. Wzmiankowane jest też w: ThB, t. 25, s. 55.

¹¹⁶ BN, rkps 3291/2, k. 191–191v.

¹¹⁷ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5B, k. 339v.–340, list Bacciarellego do króla z 22 grudnia 1796 r.

¹¹⁸ BN, rkps 3291/2, k. 195v., list Bacciarellego do króla z 4 stycznia 1797 r.

¹¹⁹ Tatar k i e w i c z, *Łazienki...*, s. 117–118 (też il. 139 na s. 116), pisze o kaplicy grobowej Poniatowskich, którą król chciał wznieść w Łazienkach, a jej projekty wykonali Kamsetzer i Monaldi. Projekt uznany przez Tatar k i e w i c z a za dzieło Monaldiego M. K w i a t k o w s k i (*Romantyczne mauzoleum grobowe w Arkadii*, „BHS”, 28, 1966, nr 1, s. 101–104; i d e m, *Szymon Bogumił Zug architekt polskiego oświecenia*, Warszawa 1971, s. 277, 279) wiąże z Zugiem i odnosi do Grobowca Żłudzeń

łym, włączone do zbiorów Zamku Królewskiego w Warszawie (il. 14)¹²⁰. Kilka prac Monaldiego znamy ze wzmianek archiwalnych, jak np. odnotowaną w katalogu królewskiej kolekcji rzeźb z 1795 r. kopię posągu *Venus Medici* wyrzeźbioną w marmurze białym, stojącą wówczas w parku w Łazienkach w pobliżu Ermitażu¹²¹, czy restaurowaną w 1786 r. przez Giuseppe Pellegriniego figurę Gladiatora¹²² lub znajdujący się w atelier artysty wykonany przez niego w glinie model figury Herkulesa¹²³. Wiadomo też, że Marcello Bacciarelli miał w swoim zbiorze wykonaną przez Monaldiego „figurę Bachantki z białego marmuru na postumencie czarnym”¹²⁴.

Artyście przypisywanych jest ponadto kilka rzeźb, których atrybucja w niektórych wypadkach nie jest wystarczająco potwierdzona, a w innych wątpliwa. Dość prawdopodobna wydaje się opinia uznająca za dzieło Monaldiego posąg Chrystusa, stojący dawniej na fasadzie domu przy ul. Nowomiejskiej 11 (nr hipoteczny 174) w Warszawie, w niszy na wysokości pierwszego piętra. Kamienica ta, należąca niegdyś do rodziny Drewnów, po remoncie przeprowadzonym przed 1790 r. przez właścicieli otrzymała nową fasadę ozdobioną figurą, od której wzięta nazwę Pod Chrystusem¹²⁵. Można dodać, że Monaldi mieszkał wówczas w sąsiednim domu przy ul. Nowomiejskiej 9 (nr hipoteczny 175), gdzie w 1792 r. został odnotowany wraz z żoną¹²⁶. Podobno król Stanisław August po przedstawieniu tragedii *Meropa* Woltera 26 listopada 1792 r. zlecił Monaldiemu wykonanie popiersia aktorki Agnieszki Marianny Truskolaskiej, która odniosła wielki sukces w roli tytułowej¹²⁷. Za dzieło artysty uchodzi też posązek pólężącej kobiety określanej jako Terpsychora lub Talia, wyrzeźbiony w białym marmurze¹²⁸. Natomiast przypisywane dawniej Monaldiemu popiersie damy, wykute w marmurze białym, uważane za portret Elżbiety Grabowskiej¹²⁹, jest dziełem Domenico Cardellogo wykonanym w 1785 r. w Rzymie i przedstawia najpewniej Marię de Cumano baronową Schütter¹³⁰.

w Arkadii. O zamieszczonym w liście Stanisława Augusta do Bacciarellego z 11 października 1784 r. projekcie wzniesienia w Łazienkach pawilonu-mauzoleum poświęconego rodzicom króla i mającego być przyszłym miejscem jego spoczynku, którego wykonawcą miał być Kamsetzer, i o dwóch projektach tego niezrealizowanego mauzoleum wykonanych przez Kamsetzera (bez wzmianek o Monaldim) N. i Z. Batowscy, M. Kwiatkowski, *Jan Chrystian Kamsetzer architekt Stanisława Augusta*, Warszawa 1978, s. 106–110; Kwiatkowski, *Stanisław August...*, s. 236–237.

¹²⁰ Marmur biały, wysokość 67 cm, niesygnowane, Zamek Królewski w Warszawie, nr inw. ZKW/48, rzeźba pochodzi z kolekcji prywatnej we Francji – *Dary Rządu Republiki Federalnej Niemiec dla Zamku Królewskiego w Warszawie*. Katalog wystawy, Warszawa 1980, s. 7, s. 48, poz. 21 i il. na s. 49; *Pod jedną koroną. Kultura i sztuka w czasach unii polsko-saskiej*. Katalog wystawy w Zamku Królewskim w Warszawie 26 czerwca–12 października 1997, Warszawa 1997, s. 502, poz. XVII.4 (datowane na ok. 1780 r.); Bada ch, *op. cit.*, s. 109–110, 112, s. 118, przyp. 47. Por. też: W. Łoś, *Wizerunki króla Stanisława Augusta. Przyczynki do dziejów sztuki w Polsce*, Kraków 1876, s. 32–33 (autor wspomina o kilku wykonanych przez Monaldiego, niesygnowanych biustach Stanisława Augusta).

¹²¹ AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 220, s. 12 (rzeźba wyceniona na 400 dukatów została później przeniesiona do Biblioteki, gdzie znajdowała się w 1819 r.). Też: nr 509, s. 9; Bibl. Ossol., rkps 5712/III, s. 75. Przypuszcza się, że artysta mógł ją wykonać na podstawie przywiezionej do Warszawy kopii, odkutej we Włoszech przez Le Bruna lub Lazzariniego – Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, s. 67; Godziejewska, *op. cit.*, s. 112, 134, poz. 25 (też poz. 24 i 26 – kopie posągu *Venus Medici* wykonane przez Lazzariniego i Le Bruna).

¹²² „La riparazione fatta alla figura del Gladiatore di Monaldi”, AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/441, k. 191 (plik „1786. Dépenses diverses”). Stojące w Łazienkach na północnym tarasie pałacu Na Wodzie dwa posągi gladiatorów wyrzeźbione w piaskowcu, wzorowane na antycznym *Szermierzu Borghese*, wykonał w 1779 r. Franciszek Pinck.

¹²³ Model ten miał wysokość 1 łokcia (ok. 57,5 cm) – AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 204, s. 17, dokument niedatowany.

¹²⁴ A. Bacciarelli, *Zbiór obrazów i dzieł sztuki pozostawiony rodzinie przez Marcelego Bacciarellego*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne”, 1996, nr 2, s. 145 (rzeźba została oszacowana po śmierci Bacciarellego na 30 dukatów).

¹²⁵ Rzeźba znajdowała się tam do 1945 r., obecnie w lapidarium w podziemiach kościoła Jezuitów przy ul. Świętojańskiej – J. Baranowski, *Sławnego rodu Drewnów pokoleń trzy*, „Ziemia”, 3, 1912, il. na s. 685; ThB, t. 25, s. 55; KZSP, seria nowa, t. 11, *Miasto Warszawa*, pod red. J.Z. Łozińskiego i A. Rottermunda, cz. 1, *Stare Miasto*, Warszawa 1993, s. 329–330.

¹²⁶ AGAD, Warszawa Ekonomiczne, rkps 15: Protokół Rewizji Miasta Wolnego Warszawy... uskutecznioney 1792, k. 64.

¹²⁷ „Kurier Warszawski”, 1831, nr 297 (3 XI), s. 1438; *Teatr Narodowy 1765–1794*, oprac. zbiorowe pod red. J. Kotta, Warszawa 1967, s. 689, przyp. 4. Mylnie są natomiast informacje w: *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, Warszawa 1973, s. 754, S. Szenic, *Cmentarz powązkowski 1790–1850. Zmarli i ich rodziny*, Warszawa 1979, s. 243 oraz SAP, t. 5, s. 627, jakoby Monaldi w 1792 r. odlał statuetkę przedstawiającą Truskolaską w roli Meropy.

¹²⁸ Rzeźba o wymiarach 32 x 51 x 205,5 w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach (nr inw. S/1247/MŚ), pochodzi z mienia podworskiego Druckich-Lubeckich z Małachowa dawny powiat Opatów – E. Jęże wska, *Rzeźba w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach do roku 1939*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, 20, 2000, s. 112–113, 122, poz. 30.

¹²⁹ Kaczmarzyk, *Rzeźba polska...*, s. 46, poz. 106.

¹³⁰ Mikocka-Rachubowa, *Canova...*, t. 2, s. 151, poz. 60.

Jedyną znaną pracą Monaldiego z młodzieńczego okresu jego działalności w Rzymie jest wspomniany rysunek w zbiorach Akademii św. Łukasza. Podczas wieloletniego pobytu w Polsce artysta z pewnością zajmował się również rysunkiem, jednak te prace nie są obecnie znane. Pojawiła się wprawdzie supozycja, jakoby był on autorem dwóch pastelowych rysunków – kopii główki kobiecej autorstwa Jean-Baptiste'a Greuze'a oraz studium postaci modlącego się starca, znajdujących się dawniej w zbiorach ksiąg Czar-toryskich w Puławach, jednak informacja ta na razie nie znalazła potwierdzenia, a obecne miejsce przechowywania tych prac nie jest znane¹³¹.

Monaldi, po kilku latach pobytu w Polsce, w styczniu 1774 r. ożenił się (imię i nazwisko żony nie są znane), otrzymując z tej okazji od króla na wesele 100 dukatów, a gdy w 1775 r. urodziła mu się córka Magdalena, 3 marca król podarował mu 50 dukatów¹³². Artysta miał też syna Stanisława, zmarłego w kwietniu 1780 r.¹³³ W 1786 r. kupił w Warszawie dworek¹³⁴ – może ów drewniany dom przy ul. Dzielnej (nr hipoteczny 236), którego właścicielem był w 1797 r.¹³⁵ Pod koniec życia mieszkał w związanym administracyjnie z Zamkiem budynku kolegium jezuickiego przy ul. Jezuickiej, gdzie urządzono stancje dla osób związanych z dworem królewskim, został tam bowiem odnotowany w 1795 r.¹³⁶

Jako nadworny rzeźbiarz Stanisława Augusta, Monaldi na mocy umowy zawartej w Rzymie z Le Brunem miał otrzymywać 12 i pół dukata miesięcznej pensji. Jednak w dziewięć miesięcy po zaangażowaniu go zredukowano tę sumę do 11 dukatów i 3 florenów, na co artysta skarżył się królowi w 1773 r., po pięciu latach pozostawania w jego służbie¹³⁷. Kwota ustalona w umowie widnieje też w przedstawionym królowi niedatowanym wykazie wydatków na pensje artystów, gdzie obok apanaży Le Bruna (300 dukatów pensji i dodatki na mieszkanie, drewno na opał i na teatr), widnieje kwota dla jego „le compagnion Monaldi 150 [ducats]”¹³⁸. Monaldi faktycznie odbierał wówczas miesięczną pensję w wysokości 201 złotych polskich (czyli 11 dukatów i 3 zł)¹³⁹, którą w końcu lat 70. XVIII w. ustalono na 30 dukatów¹⁴⁰, a w 1782 r. podwyższono do 31 dukatów i w takiej wysokości jego wynagrodzenie pozostało do końca¹⁴¹. Poza pensją kilkakrotnie

¹³¹ Informacja pochodzi z niepublikowanego opracowania działalności artystycznej Monaldiego, sporządzonego przez Michała Rawitę Witanowskiego, według którego rysunki Monaldiego, pochodzące ze zbiorów ksiąg Czar-toryskich w Puławach, znajdowały się dawniej w muzeum na zamku w Piotrkowie – Arch. PAN, III-139: Zespół M. Rawity Witanowskiego, nr 24: Jakób Monaldi, malarz i rzeźbiarz XVIII w., k. 32 (informację tę powtarza Mańkowska, *Rzeźby zbioru...*, s. 69). Wiadomość ta nie znalazła na razie potwierdzenia, nie ma też śladów świadczących, że znajdowały się one kiedykolwiek w zbiorach muzeum w Piotrkowie (nie wspomina o nich już inwentarz z 1926 r.).

¹³² AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 11, k. 193.

¹³³ Arch. PAN, III-2: Zespół Z. Batowskiego, teka q-1, wypis z księgi zejść parafii św. Jana w Warszawie.

¹³⁴ Arch. PAN, III-2: Zespół Z. Batowskiego, teka q-1, wypis ze Skorowidzu do Akt miasta Warszawy 1758–96, w Archiwum Głównym w Warszawie.

¹³⁵ *Opis wszystkich pałaców, domów, kościołów, szpitalów i ich posesorów Miasta Warszawy dla wygody publicznej wydany w roku 1797*, [b.m.w.], przedruk w: W. Smoleński, *Mieszczanństwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, wyd. 2, Warszawa 1976, s. 423.

¹³⁶ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 11, k. 154; AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 135, s. 7 (Specyfikacja Mieszkań w Zamku J^o K^o Mości i w Collegium Po=Jezuickim diebus Julii 1795° A^o podana). Też: R o t t e r m u n d, *op. cit.*, s. 50.

¹³⁷ Bibl. Czart., rkps 782, k. 191.

¹³⁸ *Ibidem*, k. 35. Por. też: komunikat M. Sokołowskiego w: „Sprawozdania do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 6, 1897, s. XXVII–XXVIII.

¹³⁹ Odbiór pensji miesięcznej w wysokości 201 złotych polskich Monaldi kwitował w 1772 r. za październik, listopad i gruz-dzień (AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/373: Na Fabryki in Anno 1772, kwity luźne, k. 134–136), w 1773 r. odbierał ją od stycznia do kwietnia i od sierpnia do grudnia (*ibidem*, nr III/381: Na Fabryki pro A^o 1773, kwity luźne, k. 105–113) i w 1774 r. za styczeń i luty, a za marzec i kwiecień 24 dukaty pensji razem z 8 dukatami na remonty w pracowni i narzędzia potrzebne do pracy (*ibidem*, nr III/720: Rachunki i pokwitowania [...] na fabryki, 1774, plik 3, k. 176–177; *ibidem*, nr III/731: Quittances de l'année 1774, plik 1, k. 99).

¹⁴⁰ W 1778 r. Monaldi odebrał 60 czerwonych złotych (dukatów) pensji za maj i czerwiec (AGAD, Zbiór Popielów, nr 231, k. 32); w rachunku z 1 stycznia 1779 r. napisanym ręką króla znajduje się zapis o miesięcznej pensji Monaldiego w wysokości 30 dukatów (BN, rkps 3291/2, k. 256; rkps 3292, k. 122. Por. też: T a t a r k i e w i c z, *Akademia Sztuk Pięknych...*, s. 341; *idem*, *O sztuce polskiej...*, s. 475); w styczniu 1780 r. artysta otrzymał 30 dukatów miesięcznej pensji (AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/882, k. 91, 92). W latach 1778–1781 wypłacano mu po 789 złotych polskich i 15 groszy na „stancją”, drwa i świece – AGAD, Zbiór Popielów, nr 387, plik 19, k. 78v. (zapis niedatowany, zapewne z 1778 r.); nr 67: Rachunki i wydatki dworu 1779, plik 19, k. 158 (taka sama suma za 1779 r.); nr 66, k. 68 (Tablelles des Depenses de la Maison du Roy depuis le 1 Juillet jusq'au 31 Decembre 1779 presentées le 6 Janvier 1780, taka sama suma za miesiące od lipca do grudnia 1779 r., wypłacona w styczniu 1780 r.); nr 404, s. 38 (Sexterny podane Jego Krolewskiej Mości pro 1781, taka sama kwota otrzymana przez Monaldiego w 1781 r.).

¹⁴¹ Od czerwca do grudnia 1782 r. odbierał miesięcznie po 31 dukatów – AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/934, k. 2, 23 (plik „Juillet 1782”), k. 80 (plik „Août 1782”), k. 140, 142 (plik „Septembre 1782”), k. 222, 273 (plik „Octobre 1782”), k. 294, 357

otrzymywał pewne sumy jako dar od króla lub wypłaty z królewskiej szkatuły motywowane innymi względami¹⁴². Począwszy od kwietnia 1794 r. pensję wypłacano mu nieregularnie i w grudniu tego roku należało mu się jeszcze 115 dukatów¹⁴³, a w 1795 r. odbierał pewne kwoty na konto zaległych wynagrodzeń¹⁴⁴.

Bacciarelli, przedstawiając królowi w liście z 9 lutego 1795 r. sytuację rzeźbiarzy zatrudnionych na dworze, pisał o Monaldim: „Monaldi, homme vieux, maladif, souffrant de la poitrine, incapable de se charger des grands ouvrages, et de se transporter ailleurs, et toutt [sic] apparence, qu'il ne ferà pas de longues jours. Ses souhaits sont d'avoir une petite pension de 10 à 12 # [dukatów] par mois et pour laisser à sa femme et à son Enfant un petit capitale de 800 # somme de la Date qu'il a reçu et qu'il a du mangere” (podkreślenia autora listu)¹⁴⁵. Stanisław August interesował się sytuacją swoich artystów, pytał o nich często Bacciarellego, zlecając wypłacanie im pewnych drobnych sum na konto zaległych wynagrodzeń, do czasu aż będzie w stanie uregulować wszelkie należności¹⁴⁶. W notatce przygotowanej dla króla przez Bacciarellego w końcu 1795 r., a dotyczącej artystów zatrudnionych dawniej na jego dworze, czytamy: „Monaldi. Sert S. M. depuis l'année 1768. Il a fait son devoire, il est marié, a une fille, il est agé de 65 ans et maladif. Il recevra ses arrerages jusqu'à la fin de Decembre 1795 – 280 [dukatów]. De Gratification [tu nie wpisano nic]. Dû une Pension durante sa vie”¹⁴⁷. Król, prócz 280 dukatów zaległych wynagrodzeń, polecił wypłacanie artyście jego aktualnej pensji do czasu otrzymania przezeń gratyfikacji w wysokości 700 dukatów, której przyznanie oficjalnie potwierdził 25 grudnia tego roku¹⁴⁸.

(plik „Novembre 1782”), k. 387 (plik „Decembre 1782”). Od stycznia do czerwca 1787 r. nadal dostawał co miesiąc 31 dukatów – *ibidem*, nr III/1101, k. 4 (plik „Juin 1787”), k. 95 (plik „Mai 1787”), k. 192 (plik „Avril 1787”), k. 287 (plik „Mars 1787”), k. 426 (plik „Fevrier 1787”), k. 485 (plik „Janvier 1787”). W lipcu 1787 r. otrzymał 31 dukatów, przy których zaznaczono „Monaldy z pomieszkanem” – nr III/1179, k. 58 (plik „Août 1787”), taką też sumę wypłacano mu od stycznia do czerwca 1788 r. – por.: nr III/1111, k. 7, 12 (plik „Janvier 1788”), k. 220 (plik „Fevrier 1788”), k. 379 (plik „Mars 1788”), k. 561 (plik „Avril 1788”), k. 598, 683 (plik „Mai 1788”), k. 800 (plik „Juin 1788”), i od lipca do września 1789 r. – nr III/1179, k. 234 (plik „Juillet 1789”), k. 363 (plik „Août 1789”), k. 537 (plik „Septembre 1789”). Od stycznia do czerwca 1790 r. otrzymywał nadal po 31 dukatów miesięcznej pensji – nr III/1183, k. 2 (plik „Styczeń 1790”), k. 179 (plik „Luty 1790”), k. 409 (plik „Mars 1790”), k. 526 (plik „Avril 1790”), k. 689 (plik „Mai 1790”), k. 853 (plik „Juin 1790”), również w sierpniu i wrześniu 1792 r. – nr III/1300, k. 45 (plik „Août 1792”), k. 228 (plik „Septembre 1792”). Też: nr III/1396, k. 3, 8 (plik „Janvier 1794. quittances”), k. 151 (plik „Février 1794. quittances”), k. 178 (plik „Mars 1794. quittances”), k. 354 (plik „Avril 1794. quittances”); nr III/477, k. 148–161 (listy płac, na których Monaldi wymieniany jest co miesiąc od stycznia 1794 r. do lutego 1795 r. razem z Le Brunem i Pinckiem, z pensją w wysokości 31 dukatów).

¹⁴² We wrześniu 1779 r. otrzymał od króla w darze 80 dukatów (AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 11, k. 193), w marcu 1785 r. otrzymał od króla w darze 25 dukatów (*ibidem*), w czerwcu 1788 r. dostał 9 zł wsparcia „aide à Monaldi” (AGAD, Zbiór Popielów, nr 389, s. 221), w styczniu 1791 r. wypłacono mu ze szkatuły Stanisława Augusta 104 dukaty (Arch. PAN, III-2: Zespół Z. Batowskiego, teka q-1, wypisy z archiwum Potockich w Jabłonie). Poza stałym wynagrodzeniem 3 listopada 1790 r. wypłacono mu też 300 dukatów, 15 grudnia 1792 r. 24 dukaty i 1 maja 1793 r. 200 dukatów (AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 11, k. 193 – od 1773 r. do 1793 r. dostał od króla poza stałą pensją łącznie 799 dukatów, określonych jako dary na wesele i urodziny córki lub jako „długi”). Zachowały się też rewery Monaldiego z 1791 r. na dwie płatności na sumę 137 zł 27,5 gr (AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/464, s. 68), a pierwszego marca 1792 r. kwitował odbiór drobnych sum na wypłaty dla pomocników i przybory do pracy (nr III/470, k. 77, plik „1792. Dépenses diverses”).

¹⁴³ Od kwietnia do września 1794 r. dostawał po 20 dukatów – AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/1396, k. 451 (plik „Mai 1794. quittances”), k. 470, 535 (plik „Juin 1794”), k. 5, 7 (plik „Janvier 1794. quittances” – tu omyłkowo pensja wypłacona w czerwcu), k. 550 (plik „Juillet 1794”), k. 737 (plik „Août 1794”), k. 779 (plik „Septembre 1794”), k. 895 (plik „Octobre 1794”). Też: AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 11, k. 6v. Za październik dostał 12 dukatów, a za listopad 15 dukatów – AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/1396, k. 914, 968 (plik „Novembre 1794”), ponadto w listopadzie Le Brun i Monaldi otrzymali po 2 dukaty (k. 820, plik „Septembre 1794”). Por. też: AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 186.

¹⁴⁴ W 1795 r. wypłacano mu na konto zaległych wynagrodzeń: 3 sierpnia 8 dukatów, 21 września 8 dukatów, 28 września 6 dukatów, 1 listopada 87 dukatów, 1 grudnia 6 dukatów (AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 100, s. 244, 246; AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 264).

¹⁴⁵ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 97–97v.

¹⁴⁶ *Ibidem*, k. 129, list króla do Bacciarellego z Grodna z 16 lutego 1795 r. (to samo: BN, rkps 3291/1, k. 116); na dokument ten zwrócił uwagę Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, s. 66. Por. też: BN, rkps 3291/1, k. 159 (list króla do Bacciarellego z 15 czerwca 1795 r.), k. 182 (list króla do Bacciarellego z 12 lipca 1795 r.), k. 194 (list króla do Bacciarellego z 31 lipca 1795 r.), k. 197 (list Bacciarellego do króla z 8 sierpnia 1795 r.), k. 198 (list króla do Bacciarellego z 12 sierpnia 1795 r.); AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 277; list króla do Bacciarellego z 25 października 1795 r. (to samo: BN, rkps 3291/1, k. 239).

¹⁴⁷ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 319, notatka niedatowana, przepuszczalnie z 19 grudnia 1795 r. Na dokument ten zwrócił uwagę Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, s. 66, datując go na 1796 r.

¹⁴⁸ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 365 (instrukcja dla Bacciarellego z 19 grudnia 1795 r.); nr 11, k. 499, 516.

W tym czasie Monaldi wystąpił do króla z prośbą o wydanie mu „patentu” jako artyście królewskiemu, co wiązało się być może z zamiarem podjęcia przezeń pracy u innych zleceńodawców, a może z planowanym wyjazdem z Polski. Stanisław August w styczniu 1796 r. polecił Bacciarellemu przygotowanie takiego zaświadczenia po francusku lub włosku i przesłanie mu do podpisu, a w końcu kwietnia odesłał je Monaldiemu¹⁴⁹. Artysta pozostawał nadal w Warszawie, nie opuszczając jej zapewne zarówno ze względu na stan zdrowia, jak i finansów. Wprawdzie w 1796 r. wypłacano mu pewne drobne sumy¹⁵⁰, ale w końcu tego roku należało mu się jeszcze 266 dukatów¹⁵¹, a w grudniu Bacciarelli wspominał królowi, że Monaldiego należałoby zaopatrzyć w drewno do ogrzewania pracowni i opłacić reperację pieców, a także udzielić mu pieniężnego wsparcia¹⁵². Sytuacja artystów królewskich pozostających wówczas w Warszawie była krytyczna – były to najczęściej osoby w podeszłym wieku, schorowane, pozbawione środków do życia i jakichkolwiek możliwości zarobkowania, a niemogące wyjechać do swojej ojczyzny, gdzie zresztą ich położenie nie byłoby chyba o wiele lepsze; sam król mimo najlepszych chęci nie był w stanie wiele im pomóc. W liście z 19 lutego 1798 r. Bacciarelli informował monarchę o tragicznej sytuacji jego dawnych nadwornych rzeźbiarzy, Monaldiego i Pincka, pisząc: „J’aurais bien à dire encore quelque chose de l’etat déplorable de Monaldi et Bing, outre leurs misère, leurs santé est totalement délabrée et on crainte dans peu la fin du dernier”¹⁵³. Niedługo potem, 27 maja, Franciszek Pinck zmarł, a list Bacciarellego jest zarazem ostatnim znanym nam dokumentem dotyczącym Monaldiego, który umarł zapewne w tymże 1798 r.

Na znaną twórczość Giacomo Monaldiego, drugiego po André Le Brunie rzeźbiarza dworu Stanisława Augusta, składają się wyłącznie dzieła wykonane przez niego w Polsce. Niektóre z nich powstały według projektów Le Bruna (przedstawienia Pokoju i Sprawiedliwości w Pokoju Mamurowym i w sali Balowej Zamku Królewskiego, posągi kobiet w teatrze w Pomarańczarni, statua Kazimierza Wielkiego w pałacu w Łazienkach), ale wiele było samodzielnymi pracami artysty, będącego zarówno autorem ich projektu, jak i wykonawcą. Do takich dzieł należą przede wszystkim rzeźby portretowe – osób współczesnych i postaci historycznych: Jana III Sobieskiego, Katarzyny II, Stanisława Poniatowskiego i Stefana Czarnieckiego w sali Audiencjonalnej oraz Kochanowskiego, Sarbiewskiego, Działyńskiego, Wielopolskiego i Żałuskiego w sali Rycerskiej Zamku Królewskiego, wizerunki Suworowa i króla Stanisława Augusta, a także portretowe przedstawienia Antoniego Ostrowskiego i Andrzeja Młodziejowskiego w ich nagrobkach. Te dwa nagrobne pomniki wraz z figurą kobietą przeznaczoną do nagrobka Radziwiłła składają się na sepulkralną twórczość Monaldiego, w której przez schemat kompozycyjny oraz repertuar, układ i sposób kształtowania elementów figuralnych i dekoracyjnych (takich jak: geniusz sławy, płaczące putta, alegoryczna postać prezentująca medalion z portretem zmarłego czy skłębiona draperia) określony został jego profil artystyczny, podobnie jak w posągach Zefira, Flory i Chronosa. Monaldi był kontynuatorem rzeźby rzymskiej dojrzalego i późnego baroku, stosującym w swoich dziełach barokowe schematy i formy. Niektórzy badacze dopatrują się wprawdzie w jego twórczości zapowiedzi stylu neoklasycznego, wymieniając przy tym takie elementy jak typowe przecieź dla baroku przedstawienie putta rozpoznawane jako geniusz śmierci z dogorywającą pochodnią, rzekomo neoklasyczne wyobrażenie geniusza sławy czy barokowa postać alegoryczna odczytywana jako zakwefiona żałobnica, a przede wszystkim figura uśpionej kobiety, nawiązująca do *Śpiącej Ariadny* w Muzeum Watykańskim¹⁵⁴ – pomijają jednak zupełnie dyspozycję, charakter i sposób ujęcia tych przedstawień. Należy wyraźnie podkreślić, że jeżeli nawet w dziełach Monaldiego występują niekiedy pewne układy czy motywy spotykane w rzeźbie neoklasycznej, były one przez artystę kształtowane w sposób typowy dla baroku.

¹⁴⁹ *Listy Stanisława Augusta do Jana Roberta Watsona (ze zbiorów rodziny Hauków)*, „Kronika Rodzinna”, 1890, nr 6 (3 marca), s. 181; AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 5A, k. 98, list króla do Bacciarellego z 29 kwietnia 1796 r.

¹⁵⁰ Na liście pensji należnych Monaldiemu za czerwiec 1796 r. widnieje 15 dukatów (AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 11, k. 129v.). Por. też: BN, rkps 3291/1, k. 28v., list króla do Bacciarellego z Grodna z 9 czerwca 1796 r. z poleceniem kontynuacji wypłat dla artystów nadwornych, m.in. dla Monaldiego, 28 sierpnia tego roku wypłacono Monaldiemu 10 dukatów, a 26 września 4 dukaty (AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 100, s. 246).

¹⁵¹ Z zestawienia zaległych płatności na dzień 31 grudnia 1796 r. wynika, że w końcu 1795 r. należało mu się jeszcze 280 dukatów, z których w ciągu 1796 r. wypłacono mu 14 dukatów, i na koniec 1796 r. pozostało mu jeszcze należnych 266 dukatów (AGAD, Arch. J. Poniatowskiego, nr 100, s. 232. Też: *Tatarkiewicz z. Rzeczy...*, s. 73). Artysta według dyspozycji królewskiej z 14 grudnia 1796 r. miał otrzymać 3 dukaty, a 5 stycznia 1797 r. kwotę 12 dukatów (Arch. PAN, III-2: Zespół Z. Batowskiego, teka q-1, wypisy z rękopisów Biblioteki Krasieńskich, s. 13, 14).

¹⁵² BN, rkps 3291/2, k. 191.

¹⁵³ *Ibidem*, k. 233, list Bacciarellego do króla z 19 lutego 1798 r.

¹⁵⁴ Por.: Kaczmarzyk, *Rzeźby nagrobkowe...*; Dobrowolski, *op. cit.*, s. 29–30; SAP, t. 5, s. 627 (Z. Prószyńska).

Monaldi uważany jest za poprawnego wykonawcę cudzych pomysłów, którego samodzielna twórczość artystyczna była raczej akademicka i pozbawiona sugestywnej siły wyrazu. Jednak jeżeli nawet jego prace wykazują niekiedy pewne niedociągnięcia w kompozycji, to słuszne wydają się opinie o interesującym sposobie opracowania faktury oraz modelowania szat i draperii. Choć mniej utalentowany od Le Bruna i o znacznie skromniejszym dorobku, Monaldi był z pewnością najbardziej oryginalnym artystą spośród wszystkich jego współpracowników¹⁵⁵.

BRACIA STAGGI

Badaczom zajmującym się sztuką czasów Stanisława Augusta znana jest działalność artystyczna dwóch związanych z dworem polskiego króla włoskich rzeźbiarzy pochodzących z Carrary – braci Giovachina i Pietra Staggich. W świetle dotychczasowych badań Giovachino miałby być identyczny z artystą określanym w archiwaliach jako „Staggi” (Stagi, Stagio), przeważnie bez podanego imienia, który działał na dworze królewskim w Warszawie od końca lat 70. do połowy lat 90. XVIII w., natomiast Pietro mieszkał i pracował w Carrarze, przysyłając do Polski rzeźby swojego dłuta i bloki marmuru z tamtejszych kamieniołomów¹⁵⁶.

Tymczasem, jak się okazuje, z Polską, a dokładniej z dworem Stanisława Augusta, związana była działalność nie dwóch, lecz trzech braci Staggich¹⁵⁷. Byli to: Pietro Ceccardo, Giovachino oraz nieznanym dotychczas polskim badaczom Francesco (Franco) Maria. Wszyscy przebywali przez pewien czas w naszym kraju – Francesco Maria od 1779 do końca 1788 r., Pietro Ceccardo od jesieni 1787 r. najpóźniej do jesieni 1789 r., a najmłodszy Giovachino przyjechał do Polski najwcześniej w 1788 r. i był tu co najmniej do 1797 r.¹⁵⁸ W świetle tych nowych wiadomości można zweryfikować powstały w Polsce dorobek artystyczny rzeźbiarzy Staggich, uważany dotychczas za dzieło jednej osoby¹⁵⁹.

Urodzeni w Carrarze bracia Staggi byli synami Domenica Gaetana Staggiego, który około 1752 r. przeniósł się z Prato do Carrary i przez ponad czterdzieści lat działał tam jako ogólnie poważany „maestro pubblico di retorica”, oraz poślubionej przez niego w 1753 r. Marii Felice Morescalchi¹⁶⁰. Najwcześniej związał się z Polską średni z braci, Francesco Maria, o którego działalności w naszym kraju nic dotychczas nie było wiadomo. Urodzony 19 września 1755 r., studiował w Accademia di Belle Arti w Carrarze, a po jej ukończeniu wyjechał w 1779 r. do Polski, za pozwoleniem księżny Marii Teresy¹⁶¹ (chodzi tu o księżnę Cybo-Malaspina d’Este, władczynię Księstwa Massy, w którym leżała Carrara). Umarł w Warszawie zapewne przed końcem 1788 r., gdyż 15 stycznia 1789 r. wzmiankowany jest w Carrarze jako zmarły¹⁶².

¹⁵⁵ Mańkowski, *Rzeźby zbioru...*, s. 68; A. Ciechanowiecki, *Aspects of Polish Sculpture from Neo-classicism to Modernism*, [w:] *Sarmatia semper viva. Zbiór studiów ofiarowany przez przyjaciół prof. drowi hab. Tadeuszowi Chrzanowskiemu*, Warszawa 1993, s. 263; Badach, *op. cit.*, s. 110–112 (autor podkreślił nawiązywanie przez Monaldiego do dzieł Gianlorenza Berniniego, Antonia Raggiiego i Domenica Guidiego).

¹⁵⁶ ThB, t. 31, Leipzig 1937, s. 443–444 (Z. Batowski); T. Mańkowski, *Pigmalion i Galatea (z dzieł zbioru rzeźb Stanisława Augusta)*, „Dawna Sztuka”, 1, 1938, nr 3, s. 227–232; idem, *Rzeźby zbioru...*, s. 17, 38, 42, 74–75, 78, 79; E. Bénédit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs des tous les pays...*, t. 8, Paris 1966, s. 73; Kwiatkowska, *op. cit.* (według indeksu), i inne prace poświęcone sztuce na dworze Stanisława Augusta, cytowane niżej.

¹⁵⁷ W starszej literaturze wzmiankowani są trzej bracia Staggi z Carrary, bez żadnych bliższych o nich informacji – Ciampi, *Notizie...*, s. 93: „Stagi, di Pietra Santa scultori (tre fratelli) al servizio del Re Stanislao Poniatowski. Pietro era migliore degli altri due”, też: idem, *Viaggio...*, s. 55; idem, *Bibliografia...*, s. 253. Powtarzają to: Sobieszczkański, *Wiadomości...*, s. 269; G. Campori, *Memorie biografiche degli scultori, architetti, pittori etc. nativi di Carrara e di altri luoghi della provincia di Massa...*, Modena 1873, s. 215; Kołaczkowski, *op. cit.*, s. 664; Daugnon, *op. cit.*, s. 284.

¹⁵⁸ L. Bonacoscia, M. Germani, *Pietro Stagi Scultore di Sua Maestà il Re di Polonia*, „Le Apuane. Rivista di Cultura-Storia-Etnologia” (Massa-Uliveti), 14, nr 28, Novembre 1994, s. 9–40. Autorzy tej cennej dla badań pracy opierają się na materiałach przechowywanych w Archivio di Stato w Massa, Archivio di Stato w Modenie, Accademia di Belle Arti w Carrarze, Archivio Vescovile w Prato i Archivio Parocchiale di Sant’Andrea w Carrarze, ponieważ jednak jedynie w kilku przypadkach odnoszą się bezpośrednio do źródeł, proweniencja podawanych przez nich informacji nie jest znana. Fragment poświęcony polskiej działalności Staggich (s. 28–36) obejmuje przytaczane w tłumaczeniu fragmenty dawniejszych prac polskich badaczy i nieaktualny już tekst mojego autorstwa.

¹⁵⁹ Por. ostatnio: *Staggi Francesco Maria, Staggi Giovachino, Staggi Pietro*, [w:] PSB, t. 41, Warszawa–Kraków 2002, s. 461–465 (K. Mikocka-Rachubowa).

¹⁶⁰ Bonacoscia, Germani, *op. cit.*, s. 10 (Domenico Gaetano i Maria Felice Staggi mieli dziesięcioro dzieci, z których prócz trzech synów pozostałe prawdopodobnie zmarły w dzieciństwie).

¹⁶¹ *Ibidem*, s. 27.

¹⁶² *Ibidem*, s. 10–11.

Najstarszy z braci, Pietro Ceccardo, urodzony 9 lipca 1754 r., w 1770 r. uczęszczał do wieczorowej szkoły geometrii przy Accademia di Belle Arti w Carrarze, 19 marca 1774 r. został tam nagrodzony w „scuola del nudo”, dyplom ukończenia akademii otrzymał 11 października tegoż roku. W 1775 r. wyjechał do Rzymu, ale o jego pobycie w Wiecznym Mieście nic nie wiadomo. W 1777 r. w Carrarze ożenił się po raz pierwszy (był żonaty trzykrotnie), a w latach 1778 i 1779 urodziły mu się córki. W 1780 r. został odznaczony złotym medalem akademii w Carrarze, otrzymując pierwszą nagrodę z rzeźby. W końcu następnego roku powtórnie się ożenił i w następnych latach rodziły mu się kolejne dzieci. W grudniu 1786 r. został aresztowany i osądzony za przemyt, ponieważ nie zapłacił cła wysyłając do Sarzana dwa marmurowe pieski. We wrześniu 1787 r. wyjechał do Krakowa, czyniąc to bez wymaganego zezwolenia księżny Marii Teresy. Jego działalność w naszym kraju ani czas pobytu nie są znane – wiadomo jedynie, że po dwóch latach znów był w Carrarze, bo w styczniu 1790 r. kupił tam dom na Via Nuova (płacąc zań 312 skudów) i wkrótce, w marcu tego roku, wystąpił z prośbą o pozwolenie umieszczenia na nim należnego mu tytułu „scultore del Re di Polonia”. W sierpniu 1790 r. urodziła mu się córka, Angela Michelina, której ojcem chrzestnym był brat polskiego króla, prymas Michał Jerzy Poniatowski (w jego imieniu dziecko podawał do chrztu hrabia Gaudenzio Luciani z Carrary). W następnych latach Pietro Staggi mieszkał w Carrarze, a jego osoba była w latach 1791, 1792 i 1793 odnotowywana kilkakrotnie w miejscowych aktach w związku z różnymi sprawami (m.in. we wrześniu 1791 r. przebywał w areszcie domowym, a we wrześniu 1792 r. został wezwany do stawienia się przed prokuratorem skarbowym za czyn przestępczy). W 1793 r. ożenił się po raz trzeci, w tym też roku urodziła mu się córka. Nie są znane koleje jego życia po 1794 r., ani miejsce i dokładna data śmierci, która nastąpiła na pewno przed 25 listopada 1814 r. – wówczas to w akcie małżeńskim córki, Marii Teresy Bartolomei, Pietro Staggi został określony jako zmarły („fu Pietro Ceccardo”)¹⁶³.

Najmłodszy z braci, Giovachino (tą formą imienia podpisywał się w dokumentach, w literaturze określany jest też jako Giovacchino lub Gioacchino), urodzony 12 października 1761 r., w 1785 r. wyjechał bez wymaganego pozwolenia władzcy do Rzymu. O jego rzymskim pobycie nie mamy żadnych informacji, prócz tej, że wrócił stamtąd do Carrary w roku 1788¹⁶⁴. Włoscy badacze przypuszczają, że w tym też roku wyjechał do Polski (podobnie jak starszy brat bez oficjalnego zezwolenia księżny) i pracował w Warszawie do 1797 r., skąd wówczas, ich zdaniem, wrócił do Carrary¹⁶⁵. Fakt ten nie jest jednak w żaden sposób udokumentowany. Pewne jest jedynie, że mieszkał w Carrarze od 1804 r., gdyż w lipcu 1805 r. urodziła się tam jego pierwsza córka Elena Laura, której matką chrzestną była księżna Helena Radziwiłłowa (w jej imieniu dziecko podawała do chrztu Laura Pisani), a w sierpniu tegoż roku ożenił się z matką dziecka, wdową Isabellą Tenderini. Kolejne córki Giovachina urodziły się w 1806 i w 1807 r. W 1808 r. rzeźbiarz był dwukrotnie (w lutym i w grudniu) aresztowany. Zmarł w Carrarze 21 kwietnia 1809 r. (w kilka miesięcy później urodziła się jego czwarta córka)¹⁶⁶.

Rzeźbiarzem Stagim, którego przybycie na dwór Stanisława Augusta w końcu lat 70. XVIII w. miało zapewne związek z ówczesnym, kolejnym już projektem utworzenia w Warszawie akademii sztuk pięknych, był niewątpliwie Francesco Maria. Według zestawienia stałych wydatków króla na sztukę z projektowanymi wydatkami na akademię, rzeźbiarz „Staggi, compagnon de M. Le Brun” otrzymywał 130 dukatów pensji (wobec 300 dukatów wypłacanych Le Brunowi i po 360 dukatów dla Monaldiego i Pincka, łącznie z wynagrodzeniem za wykonywane przez nich prace), a w akademii, gdzie pierwszym profesorem rzeźby miał być Le Brun, a drugim Monaldi, Pinck i Staggi otrzymywać mieli „pensions extraordinaires”, co wskazywałoby, że mieli być oni także włączani do procesu nauczania miejscowych adeptów sztuk pięknych¹⁶⁷. Gdy projekt ten nie został zrealizowany, Staggi wszedł w skład kierowanej przez Le Bruna pracowni rzeźbiar-

¹⁶³ *Ibidem*, s. 12–14. Pierwszą żoną Pietra była pochodząca z Carrary Maria Moretti (zmarła w 1780 r.), z którą miał córki Marię Elisabettę (zmarłą w niemowlęctwie) i Marię Teresę; drugą żoną była Giovanna Maddalena Vaccà (zmarła w 1792 r.), z którą miał córki Marię Antonię, Marię Rosę, syna Nicolao Gaetano i córkę Angelę Michelinę, zmarłą w niemowlęctwie; jego trzecią żoną była Marianna Schizzi (zmarła w 1833 r.), z którą miał córkę Marię Teresę Bartolomeę. Por. też: *ibidem*, s. 27 – mylna informacja o przyjeździe Pietra do Polski we wrześniu 1789 r.

¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 14 (powrót Giovachina do Carrary w 1788 r. nie jest przez autorów udokumentowany, a data ta wynika zapewne z przyjęcia informacji o jego wyjeździe do Rzymu w 1785 r. na około trzy lata).

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 14 (na s. 27 autorzy podają informację o przyjeździe Giovachina do Polski w 1789 r.).

¹⁶⁶ Pierwsza z nich urodziła się martwa, druga, Eleonora, zmarła dopiero w 1879 r., natomiast czwarta córka Giovachina, Maria Cristina, zmarła w styczniu 1811 r. (*ibidem*, s. 15).

¹⁶⁷ BN, rkps 3774, k. 4. Por. też: „Rozmaitości [pismo dodatkowe do Gazety Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego]”, 1819, nr 33, s. 130: „[...] bracia Staggi znakomici rzeźbiarze wezwani byli na profesorów rzeźbiarstwa i rysunku”.

skiej („skulptorni”) zorganizowanej na Zamku Królewskim. W przedstawionym królowi w 1781 r. wykazie nieprzewidzianych wydatków na atelier („dépenses extraordinaires”) został uwzględniony „Staggi compaignon de M. Le Brun 182 [złoty] 15 [groszy]”¹⁶⁸.

Właśnie Francesco, a nie jak dotychczas uważano Giovachino Staggi, był jednym z wykonawców omówionych wyżej medalionów zdobiących wnętrze Biblioteki na Zamku Królewskim w Warszawie¹⁶⁹, określanym w raportach z przebiegu prac prowadzonych wczesną wiosną 1782 r. jako rzeźbiarz Staggi, bez imienia¹⁷⁰. On też był owym rzeźbiarzem Staggim zatrudnionym w 1787 r. przy odkuwaniu w marmurze białym według modeli André Le Bruna posągów Milczenia i Roztropności przeznaczonych do Sali Rady Zamku Królewskiego w Warszawie. Wiadomo, że Milczenie (*Le Silence*) wykuł Le Brun przy pomocy Staggiego, a Roztropność (*La Sagesse, La Prudence*) sam Staggi¹⁷¹. W sierpniu 1788 r. rzeźbiarz Staggi zatrudniony został do pomocy Monaldiemu przy modelowaniu w stiuku omówionych wyżej posągów ośmiu kobiet trzymających świeczniki, zdobiących wnętrze teatru w budynku Starej Pomarańczarni w Łazienkach¹⁷². Również w sierpniu wypłacał „formatorowi” Giuseppe Pellegriniemu należność za sporządzenie odlewów rzeźbiarskich portretów „księżny Radziwiłłowej” i „pani Krasickiej”¹⁷³ (wypłaty tej dokonywał zapewne w imieniu Le Bruna, który był autorem popiersi Wiktorii z Ostrorogów Radziwiłłowej i Aleksandry z Grabowskich Krasickiej).

Rzeźbiarz „Stadzi” („Stagi”) prócz pensji wypłacanej mu przez Le Bruna otrzymywał także od stycznia 1787 r. do czerwca 1788 r. co miesiąc po dwa dukaty z kasy królewskiej¹⁷⁴. Istotne znaczenie ma zapis z 1 lipca 1788 r. o tym, że „Stagi fran: kwituie z odebranych na 10 miesięcy 120 [dukatów]”¹⁷⁵ – jest to jedyna znana nam wzmianka, w której artysta wymieniony jest z imienia. Potwierdza ona bezspornie pobyt Francesca Staggiego w tym czasie na dworze królewskim w Warszawie.

Z zapisem tym sąsiaduje inna ważna dla nas informacja o tym, że 29 czerwca 1788 r. „Stagi P.” kwitował odbiór 100 dukatów za relief¹⁷⁶. Bez wątplenia dotyczyła ona Pietra Staggiego, który zapewne był wówczas obecny w Warszawie i dokonał pokwitowania osobiście. W świetle wyników dotychczasowych badań wiadomo było jedynie, że wyjechał on z Carrary do Krakowa we wrześniu 1787 r. i przebywał w naszym kraju nie dłużej niż do końca 1789 r.¹⁷⁷ Teraz wiemy, że był również w Warszawie i wykonywał tu jakieś bliżej nieokreślone prace. Jest bardzo prawdopodobne, że ówczesny pobyt Pietra Staggiego w Krakowie miał związek z reaktywowaniem przez Stanisława Augusta w 1787 r. działalności kamieniolarzy w pobliskim Dębniku i organizacją tamtejszej „fabryki marmurów”, w której zatrudniono Włochów sprowadzonych z Carrary (zagadnienie to zostanie szerzej omówione w dalszej części niniejszej pracy). Wysunąć też można przypuszczenie, niezajdujące na razie potwierdzenia w dokumentach, że artysta ten po powrocie do Carrary miał jakiś udział w zaangażowaniu tam do służby królewskiej najwybitniejszego pracownika tej „fabryki”, jakim był Leonardo Galli.

¹⁶⁸ AGAD, Zbiór Popielów, nr 231, k. 262. Wysłunięto przypuszczenie (Kaczmarszyk, *Posąg...*, s. 358), że wzmianka ta dotyczyła robót prowadzonych przy dekoracji Zamku Ujazdowskiego, ale w tym czasie Ujazdów już likwidowano i raczej nie prowadzono tu prac (por.: Tatariewicz, *Łazienki...*, s. 24).

¹⁶⁹ Giovachina Staggiego jako autora tych medalionów wymieniają: Król, *Zamek...*, 1926, s. 41; ThB, t. 31, s. 444; Król, *Zamek...*, 1971, s. 149; Kwiatkowski, *Biblioteka...*, s. 67; idem, *Stanisław August...*, s. 155; Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 265; Rottermund, *op. cit.*, s. 194; KZSP, seria nowa, t. 11, cz. 1, s. 141, 174.

¹⁷⁰ AGAD, Zbiór Popielów, nr 231, k. 299v., 301v., 303v., 307v.

¹⁷¹ *Ibidem*, nr 368, k. 121v. (Notte relative aux travaux dans les Ateliers des sculpteurs dans le courant l’an 1787), 135 (list Józefa Duhamela do króla z Warszawy 19 kwietnia 1787 r.). O zatrudnieniu Staggiego, identyfikowanego mylnie z Giovachinem, przy odkuwaniu figur *Milczenia* i *Roztropności* też: Kwiatkowski, *Stanisław August...*, s. 185; Kaczmarszyk, *Posąg...*, s. 358. Posągi te nigdy nie stanęły w wyznaczonym miejscu; w 1795 r. znalazły się w magazynie rzeźb w Małym Teatrze w Łazienkach, później podobno zostały ofiarowane księciu Józefowi Poniatowskiemu; gipsowy odlew *Milczenia* do 1944 r. znajdował się w pałacu w Jabłonie.

¹⁷² Por. przyp. 85 i 86.

¹⁷³ AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/448, k. 108, kwit z 5 sierpnia 1788 r.

¹⁷⁴ AGAD, Archiwum Kameralne, nr III/1101, karty luźne (błędna numeracja), plik „Fevrier 1787”, k. 426: „D. 1ma Februarii 1787 [...] 2. Stadzi dokładki do pesy którą ma od P: Le Bron”, plik „Mars 1787”, k. 287, plik „Avril 1787”, k. 192, plik „Mai 1787”, k. 95, plik „Juin 1787”, k. 4; nr III/1179, plik „Août 1787”, k. 58; nr III/1111, plik „Janvier 1788”, k. 12, plik „Fevrier 1788”, k. 220, plik „Mars 1788”, k. 379, plik „Avril 1788”, k. 561, plik „Mai 1788”, k. 683, plik „Juin 1788”, k. 800.

¹⁷⁵ AGAD, Korespondencja Stanisława Augusta, nr 11, k. 321 (Specyfikacja opłat do Reiestrow Kupieckich y Rzemieslnicznych y innych Latami y Datami ułożona, zacząwszy od Roku 178 [sic]).

¹⁷⁶ *Ibidem*, „[Roku 1788] Juni 29. Stagi P. kwituie z odebranych za Basrelief 100 [dukatów]”.

¹⁷⁷ Bonacoscia, Germani, *op. cit.*, s. 13.